

ALEXANDER Z. GUIORA

Nyelv és megismerés

Gondolatok az anyanyelv fontosságáról

Bevezetés

Képzettségem és szakmám szerint klinikai tudományokat gyakorló és oktató pszichológus vagyok. A nyelvtudományok birodalmában viszont eredeti identitásom és hivatásom alapján csak vendég, akit az ideális távolság hozzásegít a világos és intuitív megértéshez, s ugyanakkor nem kényszerít kompromisszumra a reflexív és kognitív képességek tárgyilagos és kritikus alkalmazásakor.

Ezért van, hogy valahányszor nyelvészközönséghez szólok (és az utóbbi mintegy húsz évben hallgatóságom nagyrészt nyelvtudósokból állt), kényszerít érzek, hogy igazoljam magam pro vita sua, hogyan is történt, ki vagyok, és hogy vehetem magamnak nem nyelvész létemre a bátorságot, hogy egyáltalán a nyelvről beszéljek. Bocsánatot szoktam kérni a pusztá feltételezésért is, hogy képes lehetek nyelvészeknek bármi olyan fontosat mondani, amit korábban még nem hallottak.

Most azonban ellenállok a fenti kísértésnek, és megkímélem Önöket annak a személyes, intellektuális utazásnak a részleteitől is, aminek eredményeképp itt vagyok. A bevezető megjegyzések során ehelyett – bocsánatkérés nélkül – megvizsgálom és taglalom a tudományközi kutatás és módszertan heurisztikus (a megértést szolgáló) értékét.

Korunkat fémjelzi, hogy a szakmai kultúrában tudományágak születnek, definiálódnak és definiálódnak újra a megfigyelések közti összefüggés megállapítása és a tanulmányozásuk során alkalmazott, körültekintő módszertan használatára révén. Időnként azonban e tradíció tagadhatatlan előnyét csökkenti a belőle szükségszerűen adódó bezárkózás és merevség, ami e mára már elfogadott tudományterület fokozódó elkülönüléséhez vezet, veszélyeztetve intellektuális erejét azáltal, hogy kivetíti az alternatív megközelítéseket és az el nem ismert módszereket. A kutatónak nagy bátorságra van szüksége – és minél fiatalabb, annál inkább kockáztatja karrierjét –, ha ki akar törni a bevett és konszenzus által érvényesített formából, hogy átvegye más tudományágak megközelítésmódjait, hogy a gyakorlat egyéb birodalmaiból kölcsönzött módszerekkel kísérletezzék. Ám az ilyen emberek változtatják meg a tudományágak és módszertanok határait, és a változás rugóivá válván, ők hozzák létre a tudományos fejlődés kiemelkedő eredményeit.

---

* Az első a három nyilvános előadás közül, amelyet a szerző a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen 1995 februárjában vendégprofesszorként tartott. A második előadást következő számunkban közöljük. (Köszönet illeti Bátorit Tamást, a szövegek fordításában való közreműködéséért.)

Hadd illusztráljam ezt egy a nyelvtudományoktól távol eső példával. Vegyük az élettudományok egyik új ágának, a *pszichoneuro-immunológiának* a fejlődését. Immunrendszerünk – amúgy létfontosságú – működése kevéssé ismert. A biomedikai tudományokban elért eredmények és a megfigyelőeszközök, valamint a mérési technikák rohamos fejlődése ellenére korántsem kielégítő ezeknek az alapfolyamatoknak a megértése. A módszertani előrehaladás nem hozott lemérhető fejlődést konceptuális szinten egészen addig, amíg kutatók egy látszólag ide nem tartozó szempontból észre nem vették, hogy lényeges elmozdulás történt. Pszichológusok és más klinikai specialisták (nem beszélve a népi bölcsességről) régóta állítják már, hogy a betegségekkel szembeni ellenállóképesség részben nem fizikai tényezőktől függ. Az állításokat egyszerűen csak kellő figyelemre méltatták, a kutatás hiteles törvényei alapján meggyőzővé tették az elfogadott tudományágban, ami legkevésbé sem a társadalmunkban végbemelő általános, kulturális elmozdulásnak tudható be. A tudományágak merev határai ezáltal fellazultak, nagyobb intellektuális nyitottságot engedve, aminek következtében megfelelő körülmények alakultak ki a kérdéses jelenség átfogóbb szemléléséhez, és toleránsabb lett az attitűd az alternatív módszertanok iránt. Így született meg az új tudományág egy olyan teoretikus modellre alapozva, amely megnyitja a hagyományos tudományokat, minden irányból vett módszereket használ fel, érdekes, új kérdésekhez vezet, új távlatokat nyit és gazdagítja önmagunk megértését a molekuláris szinttől a társadalmiig.

Így van ez a nyelvtudományokkal is. A felismerés, hogy a nyelv több, mint pusztán beszélt szöveg vagy kommunikáció, hogy viselkedés, egyéni és kulturális nagyságrendű meghatározó elem, egyéni- és csoportidentitások hordozója és formálója – ez a felismerés okozta az összes változást e rendkívül fontos terület tanulmányozásában. A pszichológiai vonatkoztatás konceptuális keretének és empirikus hagyományának átvétele új és izgalmas fejezet kezdetét jelezte a nyelv emberi viszonyokban játszott szerepének megértésére irányuló próbálkozásainkban. És ez a megtermékenyítés mindkét irányban hat. Ahogy a nyelvtudományok gazdagodtak a pszichológiai elméleteknek és módszereknek a nyelv tanulmányozásába történt bevonása révén, ugyanúgy a pszichológia is gyarapodott a nyelvészeti kutatás követése által.

I.

Széles körben elfogadott feltevés, hogy az idegennyelv-tanulás folyamata legjobban az anyanyelv elsajátításának megfigyelése révén érthető meg. Ez valahogy rokon a pszichológia-patológia paradigmával a betegség tanulmányozásában. A fenti megállapítás ellentétét, vagyis hogy az idegennyelv-elsajátítás viszontagságai mondanak valamit az anyanyelv helyéről az emberi viselkedés átfogó kognitív sémájában, tudomásom szerint még sosem vetették fel. A mostani az előadásokon az első megállapítás újrászövegezése mellett érvelek, valamint rámutatok a második kiegészítő jellegére. A bemutatandó tézis alapján úgy tartom, hogy az idegen nyelv és az anyanyelv elsajátítását nem két, egymástól független rendszerként kell kezelni, hanem sokkal inkább egy kognitiv-

affektív séma egymást kiegészítő módozataiként, amelyek sokféleképp hatnak egymásra és konfrontálódnak egymással. Sőt, az egyikre ható pszichológiai folyamatok megvilágítása egyben fényt deríthet a másikra is. Az eddig elmondottakból bizonyára kitűnt, hogy a kérdést pszichológiai folyamatként kezeltem, beleértve mindazt, amire időnként némi pontatlansággal a „személyiség” szóval utalunk.

Egyik korábbi munkámban említettem, hogy „a nyelv és a beszéd személyes és interperszonális paraméter s egyben az információképzés kognitív és affektív módjának olyan különös elegye, amely lehetőséget ad arra, hogy a teljes személyiséget vizsgálhassuk”, ugyanakkor reflektáltam az érem másik oldalára is, amikor azt mondtam, hogy „a nyelvi struktúrák hatással vannak a személyiség-fejlődésre és a stabil jellemvonások kialakulására” (Guiora 1983). Másként szólva, az anyanyelv az énkép erős dimenziója, identitásunk egyik létfontosságú „köre”, amely elválaszt másoktól, bizonyítja különlegességünket, mégis megerősíti „sok nagyobb körhöz való tartozásunkat, mint például a családhoz, valláshoz, nemzethez, kultúrához” (Guiora 1983). Ha ez igaz, annak is igaznak kell lennie, hogy egy másik nyelvel és annak struktúráival való szembesülés kihívást jelent az anyanyelv és *pszichológiai megfelelői* számára, alternatív lehetőségeket kínálva nemcsak a bennünk és körülöttünk lévő világ leírására, hanem annak felfogására és talán megtapasztalására is.

A két – egymást kiegészítő – tézis tehát a következő:

1. A teljes személyiség szerkezetébe ágyazott anyanyelv modellje és egyben határa is az idegen nyelv elsajátításának;
2. Az idegennyelv-elsajátítás viszontagságai rávilágítanak arra, hogy az anyanyelv milyen helyet foglal el az általános kognitív sémában és – miután ez világosan megnyilvánul – különösen az egyén személyiségének szerkezetében.

A nyelvek szókészletükben, szintaktikailag és nyelvtanilag nyilvánvalóan különböznek. Bár ezek olyan fontos különbségek, amelyek intellektuális kihívást jelenthetnek a nyelvet tanuló számára, pszichológiai szempontból triviálisak. Az, hogy e különbségek némelyike alternatív lehetőségeket kínál külső jelenségek, emberi kapcsolatok és belső állapotok leírására és ezáltal szükségszerűen azok felfogására és talán megtapasztalására is, már korántsem ennyire egyértelmű.

Figyeljék meg a következőt: az angolban a latin nyelvekhez hasonlóan azt mondjuk, *marriage* (házasság), a *married man* (nős ember) stb. A kifejezések a latin *mars* szóból erednek, amelynek jelentése *férfi*. E nyelvekben tehát a nő és férfi formális egybekelését him-orientált fogalmak jellemzik. Más nyelvek másképp írják le, és ezért másképp is alkotnak fogalmat ugyanerről az eseményről. Héberül azt mondják: *ish nasuy*, *isha n'suah*, amit talán „összehozott”-ként fordíthatnánk, vagyis folyamat- és végeredmény-orientáltan fejezik ki. A magyar más, konformista módon közelít: férjes asszonyról és nős emberről beszél.

Vagy egy másik szinten: az üdítő ital *soft drink* (lágy ital) az Egyesült Államokban, míg *light drink* (könnyű ital) Izraelben. Talán még érdekesebb az a furcsa tény (ha ugyan furcsa), hogy a röviditalokat az USA-ban *hard liquor*-nak (kemény ital), míg Izraelben *sharp drink*-nek (éles ital) mondják. Az angolban *én* kedvelhetlek téged, de a héberben *te* találsz jóindulatot a szememben.

Mindkét kifejezés lényegében ugyanazt az üzenetet hordozza, mégis van különbség köztük. Vagy vegyünk egy még finomabb példát. Héberben egy személy szüleiről beszélve (az ő apja, az ő anyja) jelöljük a viszonyt a birtokló nemétől függően, de figyelmen kívül hagyjuk a birtokolt nemét. Másrészt a francia nyelvben ugyanez a viszony a birtokolt nemének hangsúlyozásával s ugyanakkor a birtokló nemének elhagyásával írható le. Tehát *son père, sa mère* a gyermek nemétől függetlenül. Természetesen mindenki számára ugyanez az összefüggés, mégis, ha valakinek váltani kell a szabályokat, nehézségekkel találhatja magát szemben.

És mi van az idiómákkal? A sokat ivó emberre angolul azt mondják, „iszik, mint egy hal” (*drinks like a fish*). Ugyanarra az iszákosra a franciák azt mondják, „iszik, mint egy lyuk”, míg a magyarok „kefekötőhöz” hasonlítják.

Sok példát lehetne még említeni, akár egy nyelv két változatából is – például amit „kis krumpliknak” (*small potatoes*) neveznek az USA-ban, az „kis sör” (*small beer*) Angliában – de azt hiszem, hogy a lényegét az eddigi a példák is kellőképpen illusztrálják.

Ezek a nyelvek nyilván mind ugyanazt a jelenséget írják le, de a megfigyelés (és tapasztalat) megragadásához olyan egyedi, sajátos asszociációs összefüggést alkalmaznak, mely a kívülálló számára hétpécsetes titkot jelentő kulturális és érzelmi tapasztalatokkal függ össze. Ezekben a idióma-rendszerekben megmutatókozó különbségeken túl vannak strukturális különbségek is, amelyek még fontosabbak lehetnek.

Sok nyelv kötelező kategóriákat hozott létre az összes olyan főnévre, amelyhez melléknév járul. Néhány nyelv kiterjeszti ezt a kategorizálást az igékre és a személyes névmásokra is. Természetesen olyan kategóriákról beszélek, amelyek valamilyen történelmi oknál fogva a nemre (hímnem, nőnem, semleges nem) vonatkoznak. A baj ott kezdődik, hogy ezt a kötelező kategorizálást nem lehet csak úgy elhagyni, mint holmi önkényes és nem sok jelentéssel bíró osztályozási rendszert, mert kiterjedhet a dolgokon, helyeken és gondolatokon kívül az emberekre is. Mindenkiről nemének megfelelően beszélnek, akképp szólítják meg, és az általa használt igealakok és melléknévi végződések is attól függnek, hogy férfi vagy nő az illető. Elképzelhető, hogy ezek az önkényes formák nem állnának összefüggésben a nők vagy férfiak belső tulajdonságaival? Szerintem nem. Nem hoznak-e létre a nemekre vonatkozó nyelvtani szabályok egy járulékos és differenciáltabb identifikációs rendszert, amely nem közös, mert soha nem volt lehetőség arra, hogy olyan más nyelvet beszélők igazán internalizálják, akiknek nyelvében nincsenek ilyen kötelező megkülönböztetések? Ha valaki egy olyan országban, mint Izrael a bevándorlókat vizsgálja, feltétlenül észreveszi a jövevények által ejtett visszatérő hibákat, például egy magyar, finn, török (mind nyelvtani nemek nélküli nyelvek) vagy angol (minimális a nemek nyelvtani jelöltsége) anyanyelvűnél, amikor megpróbál héberül beszélni, amely nemre vonatkozó jelekben gazdag nyelv. Miután nem (vagy csak minimális mértékben, mint az angolban) internalizálták ezeket a létfontosságú distinkciókat, a magyarok, finnek, törökök és az amerikaiak elbotlanak a nemre vonatkozó szabályokon. Az élő és élettelen világot egyaránt a nemek szerint kötelezően megosztó belső séma hiányában ezek a tanulók nem érzik szükségét a

különbségtételnek, és számukra feltérképezhetetlen nyelvi területeken barangoznak.

Ezek a megfigyelések a következő megállapításhoz vezetnek: *A nemre, időre, kapcsolatokra és cselekvésekre utaló nyelvi struktúrák nyelvenként változnak, és nem egyértelműen helyettesíthetők egymással. Továbbá a különböző nyelvek beszédformái más és más módot kínálnak egyazon esemény felfogására, kifejezésére és talán meg tapasztalására is, létrehozva egy zárt világot, amely más nyelvet beszélők számára nehezen elérhető.*

Munkatársaimmal tanulmányisorozatban vizsgáltuk a nemi megkülönböztetés lehetséges hatásait a fejlődés korai szakaszában. Nevezetesen azt a kérdést vetettük fel, vajon a nemre vonatkozó kötelező nyelvi formák jelenlétének megegyezik-e a hatása a gyermekekben a nemi identitás kialakulásának idejével. Emellett feltételeztük, hogy ha a nyelv struktúrája hatással van arra, ahogyan önmagunkat tapasztaljuk és a bennünket körülvevő világot feldolgozzuk, akkor a nyelv nemi töltése termékeny és talán a megértést elősegítő kutatási területet nyithat meg.

A nemi különbségek biológiailag egyetemesek, de – mint megjegyeztem – kötelező nyelvtani megkülönböztetésük mértéke nyelvenként változik. A nemi jelöltség és hangsúly gyakran önkényesnek tűnik.

Az angolban a biológiai nemnek csak a harmadik személyű névmások megválasztásakor van némi jelentősége (*he, she* és *it*), máshol morfológiailag nem jelenik meg. A finn nyelvben – hogy önmagamat ismételjem – a biológiai nem semmiféle szerepet nem játszik a nyelvtani kategóriák kiválasztásakor. Viszont vannak nyelvek – mint a sémi nyelvek – amelyek nyelvtanában a biológiai nemnek jelentős szerepe van. Ezekben a nyelvekben a nyelvtani nem kétszeres rendszert alkot. Minden főnév hím- vagy nőnemű, körülbelül a franciához hasonlóan alacsony fokú összefüggésben a biológiai nemmel. A sémi nyelvek abban különböznek jelentősen az eddig említett nyelvektől, hogy névmási rendszerükben a biológiai-nyelvtani nem (*sex-gender*) jelölése nem korlátozódik a harmadik személyre. Például a héberben a névmások második és harmadik személyben is különböznek a nemek szerint. Következésképpen a beszélő kénytelen utalni egy emberi lény nemére valahányszor második vagy harmadik személyű névmást használ. Mindez létezik többes számban is.

Az említett nyelvek nemcsak névmási rendszerükben, hanem igealakjaikban is különböznek. A finnben és az angolban az igealakok jelölnek ugyan valamiféle személy- és számbeli különbséget (*am-are, is, was-were, go-goes*), de nem tesznek különbséget a nemek között. A sémi nyelvek ebben is eltérnek. A héberben a hím- vagy nőnemű igealak megválasztását természetesen az adott szó nemi osztálya határozza meg. Ez a szó lehet bármire utaló főnév – beleértve bármely élettelen tárgyat –, hiszen a nyelvtani nem formái csak kis mértékben kötődnek a biológiai nemekhez. A beszélő, illetve a hallgató neme azonban direkt módon határozza meg az alkalmazandó igealakot. A hímnem-nőnem megkülönböztetés második és harmadik személyben minden befejezett igealakban jelölt (jelen, múlt és jövő időben egyaránt) mind egyes, mind pedig többes számban. Sőt, jelen időben ez kiterjed az egyes és többes szám első személyre is.

Tehát a nyelvek nemcsak a nyelvtani nem alkalmazásának mértékében különböznek (ami a névmási és melléknévi egyeztetésben nyilvánul meg), hanem abban is, hogy mennyire kényszerítik rá a beszélőt a beszédaktus szereplőinek nemének figyelembevételére. A finnugor nyelvekben a résztvevők neme nyelvtanilag egyáltalán nem fontos, az angolban pedig csak kis mértékben. Héberben a szereplők neme meglehetősen fontos tényezővé válik, meghatározva a nyelvtani formák kiválasztását. Tehát valahányszor egy héber nyelvű beszélő egy igét jelen időben használ, tudatában kell lennie saját nemének (amikor önmagára mint beszélőre utal), valamint a hallgatónak bármely igeidőben. Ebből következik, hogy egy héberül beszélő környezetben élő gyermek rendszeresen találkozik ezzel a nyelven alapuló, nemi megkülönböztető utalással, valahányszor hozzá vagy egymáshoz szólnak, vagy emlékeztetik a nem megválasztásának követelményére saját beszédében.

Az abban megmutatózó különbségeket, hogy ezek a nyelvek mennyire kényszerítik beszélőiket saját vagy mások nemének figyelembevételére, úgy összegezhethetjük, hogy a biológiai nem által meghatározott, nyelvtani „nemi töltés” nyelvenként szinte a nullától (például a finnben és a magyarban) az angol egészen alacsony szintjén át a héberben tapasztalható magas fokig terjed.

Ha azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a biológiai nem által meghatározott nemi töltés a nyelvben milyen hatást gyakorol a nemi identitás fejlődésére, akkor egyzsersmind elfogadjuk, hogy a nemmel való folytonos nyelvbéli szembesülésnek – ami a normális fejlődéssel együtt jár – lehet érzelmi és kognitív hatása is. A nyelvbéli nemi megkülönböztetéssel való rendszeres találkozástól azt váránk, hogy létrehozza a nemi különbségek tudatát a nyelv tárgyaival, de különösen az énnel és más emberekkel kapcsolatban. Vagyis hogy a nyelv nemi töltésének tudata és annak használata részévé válik azoknak az anyagoknak, amelyekből a gyermek „felépíti” az őt körülvevő szociális világot és benne önmagát.

Emlékeztetőül tehát: empirikus kérdésünk így hangzott: van-e kapcsolat a biológiai nem által meghatározott nyelvi nemre fektetett nyelvtani hangsúly és a nemi identitás megszerzésének átlagos időpontja között egy adott nyelvi környezetben élő gyermek esetében?

A nemi identitás felismerésének feltétele az olyan különálló egyéni identitás megléte, amely képes az anya távollétében, az ő fizikai jelenléte nélkül is funkcionálni. Az individualizáció folyamatában elsőrendű fontosságú a nyelvi fejlődés, amely lehetővé teszi a tárgyak megnevezését, a vágyak speciális szavakkal történő kifejezését és a környezet ellenőrzésének nagyobb fokú képességét. Mahler szerint az „én” személyes névmás használata általában huszonegy hónapos kor táján jelenik meg az ismerős emberek valamint az én képen való felismerésének és megnevezésének képességével együtt (Mahler, 1975).

A teszt, amelyet a tanulmányhoz dolgoztunk ki — a michigani nemi identitási teszt (Michigan Gender Identity Test, MIGIT) —, tartalmazza a gyermek kép kiválasztós feladatok során nyújtott teljesítményének felmérését, tetőpontjaként a gyermekneknek saját (épp akkor készült) fotóját kell a megfelelő nemi csoportban elhelyeznie, majd önmagát fiúként vagy lányként meghatározni. A MIGIT sikeres teljesítése magában foglalja az összes kép pontos elhelyezését és a saját képre a nemnek megfelelő választ.

Három országban, négy különböző nyelvi környezetben felnevelt négy gyermekcsoportot teszteltünk a MIGIT-tel. A három ország az USA, Finnország és Izrael volt. A négy nyelvi környezet pedig angol az USA-ban, héber Izraelben, finn Finnország középső részén (Jyväskyläben) és svéd Finnország déli részén (Turkuban).

Az eredmények közvetlen kapcsolatot mutattak az anyanyelv nemi töltése és a nemi identitás kialakulása között. A héberül beszélő minta tagjai mutatták a nemi identitás legmagasabb szintű (legkorábbi) elsajátítását, míg a finn nyelvi csoport a legalacsonyabb (legkésőbbi) szintet, középen az amerikai mintával. Látható, hogy az izraeli gyerekek jelentős, noha pusztán átmeneti előnyt élveznek amerikai és finn társaikkal szemben a nemi identitás kifejlődésének ideje szempontjából. A növekedési görbén megfigyelhető eltérés kétségtelenül az anyanyelvek közti különbségnek tulajdonítható.

További bizonyítékunk is van annak alátámasztására, hogy a nyelvi, és nem a kulturális különbségek okozzák e hatásokat. Idézzük fel a tanulmány finn részét, amely finnül, illetve svédül beszélő finneket hasonlít össze. Jóllehet e két alcsoport szociokulturális környezete hasonló, a nyelvben a nemi töltés különbségei mégis nyilvánvalóak: a svéd jobban közelít az angolhoz. A MIGIT eredményei az elvárásnak megfelelően alakultak, a svéd anyanyelvűek magasabb pontszámot értek el, mint a finn anyanyelvűek. Az adatok még hatásosabbak, ha figyelembe vesszük, hogy a második (kontroll) kérdőív eredményei azt mutatták, hogy a két csoport között a nemi szerep attitűdi és magatartásbeli sztereotipizáltságában mutatkozó különbségek alapján a finn anyanyelvű finneknek kellene korábban eljutni a nemi identitás eléréséhez. Ám épp ellenkezőleg történt, ami tovább éllezte a nyelvészeti vitát.

II.

Ezen adatok érvényessége kutatás-módszertani szempontból megerősítést nyerne, ha találnánk néhány más, lehetőleg más nyelvekből vett nyelvi struktúrát, amely hasonló hatással van valamely fejlődési jellemzőre.

A nyelvtani nem csak egyik módja a tapasztalt világ nyelvi felosztásának, konceptualizálásának. Az idő (múlt, jelen, jövő) pontos érzékelése sokkal nehezebb fejlődési feladat a gyermekek számára. Piaget szerint a fiatal gyermeknek komoly gondot okoz az idő két határozottan szétválasztható összetevőjének – az egymásutániságnak és az időtartamnak – a megkülönböztetése. Egyszerű, de leleményes kísérletsorozatában Piaget kimutatta, hogy az időbeli egymásutániság felismerése milyen fontos mérföldkő a fejlődésben. Voltaképp egy összefüggő tapasztalati egység részekre bontásának képességéről van szó. A felosztás folyamata úgy zajlik, hogy az általános kognitív sémában megállapított viszony akképp szervezi meg a tapasztalati egységet, hogy a gyermek képes legyen azt mondani, ez a rész az első, azután ez következik, majd az, később amaz stb. Kifinomult analógiával úgy írhatnánk le ezt a mentális működést, ha és amikor „a” esemény történik, akkor „b” esemény is megtörténhet; és amikor „b” esemény történik, akkor megtörténhet „c” is; és így tovább.

Osszuk fel három részre a következő egyszerű tapasztalati egységet: valaki közeledik egy házhoz, kinyitja az ajtót és bemegy. Ha egy gyermeknek három képet mutatnak, melyek a cselekmény három mozzanatát ábrázolják, és megkérlik, rakja őket sorba, megteremtve ezzel az eredeti tapasztalati egységet, nemcsak az egymásutániség ismeretében való jártasságáról fog tanúbizonyságot tenni, hanem arról a véletlen megértésről is, hogy az első résznek a tapasztalatoznak megfelelően meg kell előznie a másodikat. A feladat sikeres megoldásával a gyermek nemcsak az időbeli egymásutániség felfogását, hanem a tapasztalat felosztásának értelmes és kötelező módját is demonstrálja. Ez egyáltalán nem kis teljesítmény, különösen ha figyelembe vesszük, hogy Piaget azt is bebizonyította, hogy hatéves kor alatt a gyermekeknek nehézséget okoz ez a teszt, vagy egy „képsorozat” megértése. Ha a kép megváltozott, a gyermek azt feltételezi, hogy a helyszín is más lett, nem pedig azt, hogy a második kép az első folytatása.

Minden nyelv rendelkezik a tapasztalat felosztására szolgáló nyelvtani struktúrákkal, de – és ez fontos megszorítás – ami az időfolyamatban az adott pillanatot illeti, a nyelvek között nagy a változatosság pontosság és kötelező érvényűség tekintetében. Néhány nyelv csak a „most” és a „nem most” közt tesz különbséget. Mások egy kalap alá veszik a lehetségest és a valószínűt, megint mások pedig egyszerűen megkülönböztetik ami volt, ami van, és ami lesz. De vannak olyan nyelvek is, amelyek gondosan beosztott és árnyalt alrendszerrel alkotnak a „volt” kategóriájára.

Feltehetjük és fel kell tennünk a kérdést, vajon van-e értelme vitatni, hogy ezek a kategóriák olyan önkényes nyelvi formák, amelyeknek semmi közük a belső és külső tapasztalati világhoz. Állíthatjuk-e valóban, hogy az igeidők jelei a különböző nyelvekben nem többek alternatív nyelvtani formáknál, amelyek nem állnak összefüggésben azzal, ahogyan leírjuk, felfogjuk és megtapasztaljuk a bennünk és körülöttünk lejátszódó eseményeket, folyamatokat? Garantálhatja-e bárki, hogy e formális kategóriák internalizációja, ráarakódva a tapasztalat felosztására szolgáló, változó pontosságú kötelező rendszerre, hatástalan marad a fejlődésre, összefonódva azokkal a fejlődési mintákkal, melyek nem hagynak nyomot az általános kognitív-affektív sémán?

Mint azt korábban említettem, Piaget kimutatta, hogy a gyermekeknek sokáig tart megtanulniuk az időfolyamatban megnyilvánuló, pontos időbeli és véletlenszerű viszonyok felismeréséhez szükséges fejlődési mintákat. E képesség fejlődése fontos az általunk logikának nevezett nyugati ismeretelmélet szempontjából, és nem túlzás azt állítani, hogy értékes lehet a túlélés vonatkozásában is.

Az angolban számos nyelvtani forma jelöl különálló, valóságos és várt múltbeli pillanatokat, azok egymást követő viszonyában. A múlt ilyen részekre bontása könnyen elvégezhető minden parafrázisszerű próbálkozás nélkül, a kötelező nyelvtani formák megléte miatt, amint a következő példa is mutatja: „My sister *has been telling* me that there *was* this man she *had known* in her youth who *has now returned* to town and whom she *was going* to marry.” (A nővérem azt mondja, – hogy ez volt az az ember, – akit fiatal korában ismert, – és most visszatért a városba, – és akihez feleségül megy.) Az az öt, különálló nyelvtani forma, amelyet ebben a mondatban használtunk más és más múltbeli időpilla-

nat azonosítására, bizonyos nyelvekben (például a héberben) egyszerűen nem létezik. A héber nyelvben csak egy nyelvtani forma van a múlt jelölésére. A héber nyelv eme hiányosságára egyébként több mint kétszáz éve nem más, mint Spinoza figyelt fel, megállapítása szerint „még egy ok a félreérthetőségre, hogy jelentő módban az igék nélkülözik a jelent (praesens imperfectum), a folyamatos múltat (praeteritum imperfectum), a befejezett múltat (praeteritum perfectum) és a befejezett jövőt (futurum perfectum)... felszólító módban csak jelen idő van, kötőmód (conjunctivus) pedig egyáltalán nem is létezik”.

Persze mire a hébert és a hasonló nyelveket beszélők elérik a teljes nyelvi kompetenciát, azt is megtanulják, hogyan lehet ezeket a strukturális hiányosságokat parafrázisokat alkalmazó stratégiák kifejlesztésével, modálisok, körülírások, pontatlanságok stb. használatával kompenzálni. Elképzelhető, hogy egy angol számára az események (ez esetben múlt- és jövőbeli események) megfelelő sorrendbe rendezésére és egymástól való precíz elválasztására szolgáló sokféle kötelező forma megléte és a velük való állandó szembesülés sajátos és ösztönző hatással van a tapasztalat különálló elemeinek az időfolyamatban történő logikus sorrendbe állításához szükséges képesség kialakulására.

Héber anyanyelvűek tanúsíthatják, mekkora erőfeszítést igényel részükről az angol nyelv sokféle múlt idejének tökéletes elsajátítása. Van, akinek sosem sikerül. Az internalizált séma – mely rákényszeríti a beszélőt, hogy az időfolyamat „nem most” történő eseményeinek viszonylagos helyzetére fokozottan figyeljen – hiánya az anyanyelvben, úgy tűnik, meggátolja ezek jelölését az idegen nyelvben is. Ebből következően lehet, hogy az ilyen internalizált séma hiánya esetleg rányomja bélyegét az észlelésre, felfogásra és végül a tapasztalásra.

Az is elképzelhető, hogy egy olyan nyelv, amelyik az angolhoz hasonlóan viszonylag gazdag a különálló események azonosítására szolgáló nyelvi strukturákban, előnyt jelent – mondjuk a héberrel szemben – a tapasztalat felosztásában; ahogyan a héberhez hasonlóan erős nemi töltéssel rendelkező nyelvek előnyt jelenthetnek a nemi identitás megszerzésének folyamatában. (A nemi identitás megszerzése esetében adataink szerint ez az előny időleges, mert hároméves korra mintánk összes résztvevője elérte ezt a fejlődési szintet.)

Mármost fontos volna kideríteni, hogy

a) a sokféle múlt idejű forma megléte az anyanyelvben valóban elősegíti-e az ok-okozatiság felfogásának fejlődését a gyermekekben, és

b) ha igen, akkor ez az előny csak időleges, vagy netán hosszan tartó. A kérdésnek a mi nemre vonatkozó kutatási eredményeink esetleges megerősítésén túl is nagy jelentősége van. Azt a zavaró lehetőséget veti fel, hogy a kognitív fejlődés talán nem univerzális szabályokat követ és netán át van szöve a sajátos nyelvi környezet hatásaival.

Meglévő adatok utólagos elemzésével hozzávetőleges választ adhatunk a fenti kérdésre.

A jól ismert, Weschsler-féle gyermekek számára készült intelligenciateszt (Weschler Intelligence Scale for Children, WISC) részét képezi az úgynevezett képrendezi teszt. E tesztben a vizsgálat alanya néhány képet kap, és megmondják neki, hogy ha megfelelő sorrendbe rakja őket, egy történet alakul ki belőlük. Csak egy olyan sorrend van, amelyik összefüggő történetet ad.

Ha a múlt idejű formák viszonylagos bősége az anyanyelvben hatással van a tapasztalat felosztásának fejlődésére és ezzel a logikai fejlődésre is, akkor az amerikai gyermekeknek magasabb szintű teljesítményt kell mutatniuk, mint az izraelieknek. A WISC-et széles körben használják Izraelben, de még fontosabb, hogy héber változatát már szabványosították és normáit publikálták. Így az azonos alapokon nyugvó amerikai és izraeli adatbázis összehasonlítható. Az eredmények nagy fontossággal bírnak.

Az angol és az izraeli pontozási rendszer összemérhetősége lehetővé teszi a WISC tizenkét résztesztjéből nyolc közvetlen összehasonlítását a teljesítmények közti százalékos különbségek kiderítése céljából végzett utólagos elemzés során. Azt vártuk, hogy az amerikai és izraeli gyerekek hasonló teljesítményt mutatnak minden résztesztben, kivéve a képrendezést. A többi teszt viszonylag egyezik kulturális azonosság (pl. számtan, kódolás) szempontjából, vagy olyan nyelvi készségeket mér (pl. fogalmi gondolkodás a hasonlatosságokban, információ), amelyekről a prima facie elmondható, hogy funkcionális és struktúráis megfelelője megtalálható az angolban és a héberben is. Ezekkel a tesztekkel ellentétben a képrendezési teszt esetében jelentős százalékos különbségre számítottunk az amerikaiak javára a szerintünk e funkcióban használt nyelvi struktúrák (múlt idejű formák) hatalmas különbsége miatt.

Anélkül, hogy részletesebben kitérnénk a művelet során felhasznált statisztikára, hadd foglaljam össze az eredményeket. Két hipotézist állítottunk fel és erősítettünk meg. Feltételeztük, hogy a héber, illetve angol nyelvi struktúrák különbségei a képrendezési tesztben és kizárólag abban mutatkoznak meg, mégpedig az amerikai gyerekek sokkal jobb teljesítményében, kortól és intelligenciaszinttől függetlenül. Ezenkívül azt vártuk, hogy az okosabb izraeli gyerekek esetében érésük folyamán ezek a különbségek kiegyenlítődnek és (körülbelül tizennégyéves korukra) képesek lesznek körülírási stratégiákkal kompenzálni a nyelv hiányosságait. Nem így a kevésbé okos gyermekeknél, ahol a megfelelő amerikai és izraeli csoport közti teljesítménybeli különbség stabil marad.

Természetesen minden utólagos elemzést érhet jogos kritika. Lehet azt mondani, hogy egy kiválasztott részteszt (képrendezés) egyáltalán nem alkalmas a szegmentációs képesség mérésére, vagy a kiemelt eltérő teljesítmény más zavaró tényező eredménye. Lehetséges azonban az is, hogy az eredmények elég nyugtalanítóak ahhoz, hogy indokolják a további kutatást és végül a kellő intézkedéseket.

III.

Amint azt a nyelvtani nemmel és a múlt idővel kapcsolatos vizsgálataink alátámasztják, az anyanyelv mindenre kiterjedő hatása arra hívja föl a figyelmet, hogy egy új nyelv megtanulása mélységesen izgalmas vállalkozás, amely pontosan nem írható le olyan kifejezésekkel, mint „motiváció”, vagy „affektív változó”, mely utóbbit néhány éve magam vezettem be terminusként. Az idegen nyelvet tanulónak nemcsak kognitív váltásra van szüksége szókészlet, nyelvtan és szintaxis szempontjából, hanem sokkal többre: szükségét kell éreznie annak,

hogy újrakategorizálja az információt az adott, kötelező nyelvtani formáknak megfelelően, ami olyan feladat, amely akaratlanul elvezet a külső és belső események új módon történő leírásához, felfogásához s végül megtapasztalásához is. Valószínűleg itt érhető tetten anyanyelvünk fontossága pszichológiai integritásunk fenntartásában, védekezésünk erősítésében bármely, nyelvi egónk áthatolhatatlanságát kikezdő próbálkozás ellen. A pszichológiai védelmi rendszerek és rugalmasság egyéni különbségei itt egy olyan képességben (tudatos, vagy tudattalan akaratban) tükröződnek, amely a kognitív váltás megkísérlésére irányul: arra, hogy merjünk újrakategorizálni, később pedig újra, másképp felfogni, megtapasztalni a világot, megragadni az „alternatív hipotézist” anélkül, hogy félnénk lazítani pszichológiai integritásunk összetartó erején, amelynek anyanyelvünk az erős horgonya.

A dolgok ilyenén állása sehol sem jelenik meg olyan drámaian, mint az eredeti kiejtés elsajátításának kísérletekor idegen nyelven. A következő előadáson részletesen tárgyalom a kiejtés kérdését, ezért most csak annyit: a kiejtéssel kapcsolatban az a különös, hogy a nyelv más dimenzióival összehasonlítva gyakorlatilag egyedül áll a szinte áthatolhatatlan védelem tekintetében. Gyakran vizsgált tény, hogy emberek lenyűgöző magabiztosságot érhetnek el idegen nyelven egészen addig, hogy működő első nyelvvé nem válik, de nem képesek legyőzni a kiejtés korlátait. E tekintetben talán egyes héberül beszélők szolgálhatnak legjobb példaként. Olyan, az izraeli kultúrában mélyen elmerült emberekre gondolok, akik jól ismerik a mai héber nyelvet felépítő történelmi és irodalmi rétegeket, érzékenyek minden célzásra és félig kifejezett idiómára, röviden olyanokra, akik nap mint nap héberül élnek és lélegeznek, de beszédük mégsem hangzik úgy, mint az ország akármelyik tanulatlan szülötté.

IV.

Az itt felmerülő aspektus olyan megközelítést sugall, amely eltér a nyelvtani, szintaktikai és fonetikai szemponttól. Nem a formális, mechanikus dimenziókra fektet hangsúlyt – bármily fontosak is azok –, hanem a beszélt és értett nyelv egyedülálló és létfontosságú szerepére az emberi elme csodálatos szövedékében. A nyelvet azon bonyolult és sokszínű anyag megnyilvánulásának és motorjának tartom, amit személyiségnek hívunk. Röviden, a nyelvet pszichológiai folyamatként kezelem, amely mindig újra kialakuló módon átszövődik és interakcióba lép más múltó vagy állandó pszichológiai folyamatokkal, hogy a *magatartásként* leírt végső mátrixot befolyásolja, megváltoztassa és meghatározza.

Az előadás elején kifejtett tézis a fentiek fényében értendő. A nyelv és az anyanyelv gyorsító, vagy visszahúzó hatással van bizonyos kognitív struktúrák fejlődésére. Az így befolyásolt kognitív struktúra nyelvenként változó lehet – például a gyorsabb nemi identitás fejlődését a héber, míg az idő észlelésének jobb lehetőségét az angol kínálja –, ugyanakkor a tapasztalás, felfogás és leírás merev, internalizált sémáit hozza létre.

A változási séma – hogy egy kínai mondást idézzek – kihívást s egyszerűsmind lehetőséget jelenthet az egyén sajátos pszichológiai felépítésétől és a rá

ható kultúrkörnyezettől függően. A különbözeti séma szolgálhatja az eltérések nyomatékosítását, hitelesítheti az egyén saját világának különlegességét, vagy lehetőséget adhat az alternatív hipotézissel való tapasztalásra. Kulturális értelemben ez választást jelent a közösségi hagyományokhoz való hűség és az általam alternatív hipotézisként említett dolog alkalmazása között, ami a nyugati ismeretelmélet leginkább talán a nulla hipotézisben működésbe hozott sarokköve. Azt állítom, hogy nagy belső (pl. pszichológiai) és külső (pl. kulturális) erők azért kapcsolódnak össze, hogy az élő nyelvet lényünk egyéniségévé tegyék.

A bevezető megállapításokat nem feledve most már jogos megkérdezni, hogy az anyanyelv vonatkozásában végzett kutatás milyen fényt vet az idegennyelv-tanulás bonyodalmaira és viszont; az utóbbi sikerei és gyötrelmei segítik-e az előbbi megértését.

Az már világos, hogy ha az anyanyelv elsajátítása modellként szolgál az idegen nyelv elsajátításához, akkor inkább annak pszichodinamikus és kulturális dimenziói, semmint formális elemei bizonyulnak a megértést elősegítőnek. Kézenfekvő azt mondani, hogy az élő nyelv több, mint pusztán szavak és a használatukra vonatkozó szabályok gyűjteménye. Nem túl nagy előrelépés az az állítás sem, hogy a nyelvnek kommunikatív funkciói vannak. A nyelv, az anyanyelv az emberi öntudat éltető eleme, az identitás hordozója, a személyiség teljes szövedékét felépítő affektív és kognitív mércék hosszú sorának biztos raktára. Felöleli mindazt, ami vagyunk, és kizárja azt, ami nem. Kissé költőien úgy mondhatnánk, a nyelv isteni adomány.

Az anyanyelv valódi adomány, mert szinte semmit sem kell tennünk, hogy megtanuljuk, használjuk és magunkra öltjük. Nem így van ez az idegen nyelvekkel. Néhány olyan határt, amely a feladat bizonyos részeit legalábbis nyugtalanítóvá tesz, már tárgyaltam. De lehet ez kevésbé félelmet keltő, ha alkalmazzuk az anyanyelvről szerzett tudásunkat.

Ha mindaz helytálló, amit az előadás folyamán mondtam, akkor egy idegen nyelvet legjobban a nyelvi ego paradigmájához visszafordulva közelíthetünk meg. A nyelvi ego határait fel kell „lazítani”, hogy áthatolhatóbbak legyenek. A legjobb analógiával a pszichoterápia folyamata szolgál. Meg kell tanulni, hogy a sikeres pszichoterápiában bizonytalanságokkal, félreértésekkel, lemondásokkal és kudarcokkal konfrontálódva sem kell, vagy szükséges az emberi lét jellegzetességét, az uralmat és az autonómiát elveszteni. Így van ez a nyelvtanulással is. Türelmes és figyelmes modellezési folyamat, identifikációs kísérletek, az énkép időleges és visszafordítható változtatásai kialakíthatják azt a merész szellemet és lelki rugalmasságot, ami a kulturális sokféleség alkalmazásával párosulva megnyithatja az utat egy másik nyelv belső világába.

És mi van az anyanyelvvél? Mit tanultunk az anyanyelvhez kapcsolható idegennyelv-tanulás viszontagságaiból?

Az idegen nyelv tanulásakor jelentkező nehézségeknek meg kell mutatniuk az anyanyelv mérhetetlen fontosságát. Ezek a problémák részben azokból az elhanyagolhatatlan pszichológiai vonatkozásokból adódnak, amelyekhez oly szorosan kötődnek. Valójában – amint azt korábban megállapítottam – az anyanyelv a pszichológiai és kulturális lényeg továbbításának legfőbb eszköze,

az énkép örökké jelenlévő megtestesülése, amely nemzeti-kulturális ismeretelméletet hordozva egyesíti a világnézetet önmagunkkal.

Ha ez így van – és szerintem így van –, akkor semmilyen próbálkozás nem lehet túlzott, amely fokozhatja az anyanyelv ügyes és differenciált használatát, és gazdagíthatja a világ leírásának, felfogásának, végeredményként pedig megtapasztalásának repertoárját.

Így és csakis így lehet helyesen használni ezt az isteni adományt.

A Librotrade Kft. ajánlja az alábbi kiadványokat:

Cambridge International Dictionary of English	1839,- Ft
Cambridge Encyclopedia of the English Language	7767,- Ft
Collins Cobuild English Dictionary – New Ed.	1749,- Ft
Oxford Dictionary of Business English	1772,- Ft
Oxford Wordpower Dictionary – New Ed.	1599,- Ft
Swan: Practical English Usage – New Ed.	691,- Ft
Le Petit Larousse en couleurs. Dictionnaire encyclopédique. .	2334,- Ft
Langenscheidts Großwörterbuch – Neue Ausgabe	3604,- Ft
Wahrig: Deutsches Wörterbuch – Neue Ausgabe	6425,- Ft
Diccionario Didactico de Español – Elemental	2625,- Ft
Diccionario Didactico de Español – Intermedio	2625,- Ft

A fentiekén kívül angol, német, francia, olasz és spanyol nyelvű nyelv-
könyvekkel, szótárakkal, szépirodalmi művekkel, könnyített
olvasmányokkal várjuk Önöket.

LIBROTRADE Kft. – Könyvrészleg

1173 Budapest, Pesti út 237.

Tel.: 258-1463; Fax: 257-7472

LIBROTRADE – Idegennyelvű könyvesbolt

1085 Budapest, Gyulai Pál u. 16.

Tel.: 138-3949; Fax: 138-4496